

Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları: 770, Ankara 2000, VIII+510 s.

Kuzey Kafkas halklarından olan Karaçay - Malkar Türkleri, Kafkas sıradağlarının en yüksek doruğu olan Elbruz dağının doğu ve batısındaki dağlık arazilerde yer alan vadilerde; Kuban, Teberdi, Mara, Bashan, Çegem, Çerek gibi ırmağların yukarı kısımlarında yaşamaktadırlar.

Karaçay - Malkarlılar, bir topluluk olarak 16. yüzyıldan sonra Karaçaylı, Malkarlı ve Çegemli gibi adlarla tarih sahnesine çıkmıştır. M. S. 370-375 yıllarında Hun Türkleri, Orta Asya'dan batıya göç ederek Kafkasların kuzeyine kadar inmiştir. Kuzey Kafkaslara kadar gelen Batı Hunlarının bir kolu olan Bulgar Türkleri ise, 3.-4. yüzyıllarda Kafkasya'daki Kuban bölgesine yerleşmiştir. Daha sonraki batıya göç hareketine Karaçay-Malkarlılar katılmayıp, Kafkasya'daki Alan ve Çerkes kabileleriyle kalmışlardır. İşte bu Kuban Bulgarlarının, tarihte Karaçay-Malkarlıların ilk ataları oldukları düşünülmektedir. Yine, son yıllarda Karaçay bölgesinde ortaya çıkarılan Hun - Bulgar Türkçesiyle yazılmış yazıtlar da bu görüşü desteklemektedir.

Kıpçaklar, 11. yüzyılda İrtiş ırmağı boylarından Ural dağlarını aşarak, İdil sahasına, buradan da Peçeneklerden boşalan Kuzey Kafkasya'daki Kuban boylarına inmişlerdir. 1223 yılında Cengiz Han'ın ordularının Kuban ırmağı kıyısındaki Kıpçaklar üzerine ilerlemesiyle, Kıpçakların bir kısmı kuzeydeki bozkırlara; bir kısmı da bu bölgede öteden beri yaşayan Kuban Bulgarları ve Alanlarla birlikte Kafkas dağlarına yerleşmiştir. Tarih boyunca yaşadıkları işgaller ve göçler dolayısıyla, pek çok Türk boyu ve milletle bir arada bulunmuşlardır. Bu sebeple, Karaçay-Malkarlıların etnik yapısının şekillenmesinde Hunlar, Karabulgarlar, Alanlar, Hazarlar ve Kıpçaklar gibi Türk kavimlerinin yanında, Kabardey, Abaza, Gürcü, Oset gibi Kafkas halklarının da etkisi olmuştur.

Karaçay-Malkar Türkçesi, son yıllara kadar, bazı Türkologlar tarafından Karaçayca ve Malkarca olarak iki ayrı lehçe gibi gösterilmiştir. Ancak, bu iki Türk topluluğu, aynı soya, tarihe, kültüre ve dile sahip olduğu hâlde siyasî sebeplerle 1957'den sonra birbirine sınır iki ayrı devlet içerisinde yer almıştır. Bugün, Karaçay-Malkarlılar Rusya Federasyonundaki Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti ve Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadırlar.

Kıpçak grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan Karaçay-Malkar Türkçesine, Karaçay-Malkarlılar günlük dilde Tav Til (Dağ dili) ve Tavça (Dağca) da demektedirler. Bu adlandırma yaşadıkları coğrafya ile kurdukları zihni bütünlüğün

* Kararganda Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi Kazak Edebiyatı Bölümü, Filoloji Bilim Adayı.

ve aidiyetin bir sonucu olmalıdır. Öyle ki, halk arasında dünya yaratılalı yerine “taş caratılğanlı” (taş yarıtılalı) ve doğduğumuz toprak yerine “tuvğan taşızbız” (doğduğumuz taş) gibi ifadeler mevcuttur.

Ufuk Tavkul “Sunuş”ta (s.VII-VIII) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*’nün gramer, sözlük ve metinleri için yapılan saha araştırması, derleme ve literatür taramasında, sözlüğün hazırlanmasında tutulan yoldan bahsetmektedir. Ufuk Tavkul sözlüğünü hazırlarken,

Pröhle, W. Karatschajsche Studien / Keleti Szemle, 10, 1909, 215-304.
Pröhle, W. Karatschajsche Wörterverzeichnis / Keleti Szemle, 10, 1909, 83-150.
Pröhle, W. Balkarische Studien / Keleti Szemle, 15, 1914-1915, 16, 1915-1916.
Karaçay-Malkar Orus Sözlük-Karaçayevo-Balkarsko Russkiy Slovar / haz. S.A. Goçiyeva, H.İ. Süyünçev, Moskova 1989 gibi sözlüklerden yararlanmıştır. Ufuk Tavkul, Pröhle’nin, yukarıda verilen çalışmalarının çok dar kapsamlı olduğundan, *Karaçay-Malkar Orus Sözlük*’te ise, Karaçay-Malkar Türkçesine ait pek çok kelimenin bulunmadığından söz ederek, bu sözlüğü hazırlamayı gerekli gördüğünü ifade etmektedir. Ufuk Tavkul, sözlüğü hazırlarken hem bibliyografyada belirttiği eserleri taramış, hem de Türkiye’deki Karaçay-Malkar köylerinden Konya’nın Sarayönü ilçesine bağlı Başhüyük köyünden ve Eskişehir’in Yakapınar, Belpınar, Yazılıkaya, Gökçeyayla köylerinden folklor ve dil malzemesi derlediğini belirtmektedir.

Giriş’in (s. 1-64) alt başlıklarında I- Karaçay - Malkar Türkleri, II- Karaçay-Malkar Türkçesi, III- Karaçay-Malkar Türkçesinin Ağızları, IV- Karaçay-Malkar Türkçesi Gramerini ele almıştır. 1. alt başlık olan “Karaçay-Malkar Türkleri”nde (s. 1-4) Karaçay-Malkarların adı, tarihi, Ruslara karşı verdikleri mücadelelerini vermektedir. Bugün, Karaçay-Malkar halkı Kafkasya’da “Karaçayevo-Çerkesya” ve “Kabardino-Balkarya” adlarını taşıyan iki özerk cumhuriyet olarak Rusya Federasyonunda yaşayan topluluğun nüfusu 1989 sayımına göre, Karaçaylılar 156.140, Malkarlılar ise 88.771 kişi olarak verilmektedir. Ayrıca, 1885 ve 1905 yıllarındaki zorunlu göçlerden dolayı da bugün, yaklaşık 15 bin Karaçay-Malkarlının Türkiye’de; 1500 Karaçay-Malkarlı ise Suriye’de yaşamaktadır.

II. alt başlık “Karaçay-Malkar Türkçesi”nde (s.4) Karaçay-Malkar Türkçesini, Türk lehçelerinin Kıpçak kolunun Kafkasya’daki güney bölümünü zikreden ve dillerindeki tipik Kıpçak özelliklerine değinen Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesinde, Eski Türkçe, *azak/adak* yerine *ayak*, *tag* yerine *tav*, *ol-* yerine *bol-*, *kalan* yerine *kalgan* biçimlerinin kullanılmasını; ben yerine men, kelime başındaki y- sesinin c- sesine dönüşmesini Kıpçak Türkçesine ait özellikler olarak belirtmektedir.

Ufuk Tavkul, “Karaçay-Malkar Türkçesinin Ağızları” (s.5) adlı III. alt başlıkta, Karaçay-Malkar Türkçesinin iki ağız durumunda olan 1. Karaçay-Bashan-Çegem ağız ve 2. Çerek ağız arasındaki fonetik ve morfolojik farklılıkları, örnek kelimelerle açıklamaktadır. Burada dikkati çeken durum ise, Karaçay ve Malkar’ın iki ağız değil; iki yer adı olduğu ve mevcut iki ağızın bu yerlerde konuşulduğudur. Çünkü, Karaçay-Malkar yazı dilini meydana getiren birinci ağız, Karaçay bölgesinde ve Malkar topraklarının Bashan ve Çegem vadilerinde konuşulmaktadır. Ufuk Tavkul bu konuyla ilgili Türkolojideki yanlış anlamaları ve adlandırmaları, 20. yüzyılın başlarında yalnızca Çerek bölgesinde araştırma yaparak ve derlediği dil malzemesiyle, bu lehçede eser veren Wilhelm Pröhle’ye dayandırmaktadır. Tavkul’un tespitlerine göre bu lehçenin iki ağız arasındaki farklılıklar şunlardır:

Karaçay-Bashan-Çegem ağızında /ç/ sesi, Çerek ağızında sızıcı /ts/ sesine dönüşmektedir: *bıçak/bıtsak* “bıçak”, *açıç/atshuts* “anahtar” gibi.

Karaçay-Bashan-Çegem ağızında /c/ sesi Çerek ağızında sızıcı /z/ (dz) sesine dönüşmektedir: *Cılan/zılan* “yılan”, *col/zol* “yol” gibi. Ufuk Tavkul ayrıca Hulam-Bızıngı vadileri ile Çegem’in bir bölümünde /c/ sesinin /j/ olarak söylendiğine de değinmektedir. Bu değişimde, yakın çevredeki Kabardey ve Oset dillerinin etkisi olduğu söylenebilir.

Karaçay-Bashan-Çegem ağızında, /b/ ve /p/ sesi, kesin bir kural olmamakla birlikte, Çerek ağızında /f/ sesine yakın bir söyleyiştir: *acaşıb/adzaşıf* “şaşırtıp”, *köp/köf* “çok” gibi.

Karaçay-Bashan-Çegem ağızında ön ünlülerden önce daima ön damak ünsüzü olan /k/ sesi geldiği hâlde, Çerek ağızında ön ünlülerden önce art damak ünsüzü /q/ sesine yakın bir söyleyiş bulunur: *köz/qöz* “göz”, *küzgöl/qüzgöl* “ayna” gibi.

Karaçay-Bashan-Çegem ağızında kelime içindeki k/g sesleri, Çerek ağızında /h/ sesine dönüşür: *ketgen/qethen* “giden”, *kengeşgen/gengeşhen* “danışan” gibi.

İlk hecesinde yuvarlak ünlü bulunan kelimelerin, ikinci hecesi de Çerek ağızında yuvarlaklaşır: *ölgen/ölgön* “ölen”, *süygen/süygön* “sevgili” gibi.

Teklik birinci şahıs emir eki, Karaçay-Bashan-Çegem ağızında *-ayım/-eyim* biçiminde iken, Çerek ağızında *-ayın/-eyin* şekline rastlanır: *barayım/barayın* “gideyim”, *aytayım/aytayın* “söyleyim” gibi.

Karaçay-Bashan-Çegem ağızındaki birinci tip şahıs eklerinin teklik birinci şahıs eki *-mal/-me*, Çerek ağızında *-man/-men*’dir: *alğanmal/alğanman* “almışım”, *kelemel/kelemen* “geliyorum” gibi.

Ufuk Tavkul, Giriş'in IV. alt başlığı olan "Karaçay-Malkar Türkçesi Grameri"nde (s.9-59) Karaçay-Malkar yazı dilinin, ses ve şekil bilgisini içine alan, dil bilgisi konularını ele almaktadır.

Sözlük (s.65-428) ise Türkiye Türkçesi alfabesi harf sırasına göre yirmi beş harf (a,b,c,ç,d,e,f,g,h,ı,i,k,l,m,n,o,ö,p,r,s,ş,t,u,ü,z) esas alınarak, düzenlenmiştir. Sözlük alt maddeler hariç, toplam 10.630 madde başından meydana gelmektedir. Karaçay-Malkar Türkçesinden Türkiye Türkçesine şeklinde hazırlanmıştır.

Ufuk Tavkul sözlükte, fiil tabanlarını mastar eki almamış biçimiyle, sonlarına (-) işareti konularak göstermektedir: *azatla-* "hür bırakmak, azat etmek", *igilendir-* "iyileştirmek, ıslah etmek" gibi.

Bol- ve *et-* gibi yardımcı fiillerle kurulmuş kelimeler ise, madde başı olarak gösterilmemekte; birlikte kullanıldığı kelimenin altında yer almaktadır. Meselâ *guzaba* "acele, çabuk" kelimesi madde başı olarak verilmekte; *guzaba bol-* "acele etmek, aceleci olmak" ve *guzaba et-* "acele etmek, telaşlanmak, endişelenmek" kelimeleri *guzaba* kelimesinin altında gösterilmektedir. Ancak tek başına bir anlam ifade etmeyip, *bol-* ve *et-* gibi yardımcı fiillerle kullanılan kelimeler, sözlükte ayrı madde başı olarak gösterilmektedir: *tikgi bol-* "1- Üzgün olmak 2- Utançtan başını kaldırmamak" gibi.

Yan anlamlı kelimeler, ayrı ayrı madde başı olarak gösterilmektedir. Meselâ *sur* hem "açık kahverengi, üstün kaliteli kuzu derisi", hem de "müthiş, korkunç" anlamındadır. Bu nedenle iki madde şeklindedir.

Sözlükte Karaçay-Malkar Türkçesindeki kelimeler, örnek cümlelerle açıklanmaktadır: *Dükküç* "kütük" kelimesine, *teregi ketse da dükküçü çagar* "ağacı gitse de kütüğü yeşerir" şeklinde örnek cümle verilmektedir.

Deyimler de sözlükte ayrı madde başı olarak gösterilmektedir: *dottuları keslerini koşlarına çabhanlay* "kendi kendisine zarar verenler için söylenen bir deyim" gibi.

Sözlükte, destan kahramanlarından, mitolojideki Tanrı adlarına, halk inanışlarından; din-millet adlarına hatta, ayrıntı sayılabilecek bir tarım aletine kadar çok zengin bir kelime kadrosu vardır. Bu yönüyle Ufuk Tavkul'un *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, farklı alanlardaki kullanıcılara hitap edebilecek bir sözlük niteliğindedir. Bununla birlikte, sözcüklerin karşısına kullanım alanını gösteren (dil bilgisi, mitoloji, tıp, matematik, zamir, edat, fiil gibi) terimler yoktur.

"Metinler" (s.430-502) başlığını taşıyan son bölümde Karaçay-Malkar Türkçesinde şiirler, masallar, yer adları, soy adları vs. yer almaktadır.

Sözlüğün sonunda verilen geniş kapsamlı Kaynakça (s.503-510) bu konu üzerinde çalışmak isteyenlere büyük kolaylıklar sağlayacaktır.

Karaçay-Malkar tarihi, coğrafyası, dilleri, ağızları, yer ve soy adları ile ilgili geniş bir literatür taramasının ve ciddi bir emeğin eseri olan *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, bu konuda yapılacak çalışmalara öncülük edebilecek önemli bir eserdir. Böyle bir çalışmayı Türk bilim dünyasına sunmasından dolayı Ufuk Tavkul'u kutluyoruz.

Arş. Gör. Akartürk SALMAN